

AHOLI TURMUSH DARAJASI STATISTIKASI

Xalimjonov Jaxongirmirzo

Qo'qon universiteti Andijon filiali 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekiston aholisi turmush darajasining statistik tahlilini kompleks yondashuv asosida o'rganadi. Maqolada turmush darajasining nazariy asoslari, uning ijtimoiy-iqtisodiy siyosat samaradorligini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkich sifatidagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Aholi daromadlari va xarajatlarini tartibga solish bo'yicha siyosatlarning natijalarini baholashda turmush darajasi markaziy o'rin tutadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan belgilangan global ko'rsatkichlar tizimi, shuningdek, "iste'mol savatchasi" tushunchasi va u orqali minimal iste'mol darajasi hamda qashshoqlik chegarasini aniqlash metodologiyasi atroflicha tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Turmush darajasi, Aholi statistikasi, Daromad, Qashshoqlik, Iste'mol savatchasi, Hududiy tafovutlar, O'zbekiston

Kirish

Aholi turmush darajasi har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi va amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligining asosiy ko'rsatkichi hisoblanadi. Bu tushuncha nafaqat iqtisodiy o'sishni, balki fuqarolarning jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy ehtiyojlarining qondirilishi darajasini ham qamrab oluvchi murakkab sotsial-iqtisodiy kategoriya hisoblanadi. Turmush darajasini baholash aholi farovonligini aks ettiruvchi bir qator ko'rsatkichlar majmuasini o'z ichiga oladi, xususan, aholi daromadlari, iste'mol hajmi va tarkibi, ijtimoiy infratuzilma (ta'lim, sog'liqni saqlash, uy-joy sharoitlari) sifati, bandlik darajasi va umr ko'rish davomiyligi kabilardir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) 1960 yildan boshlab global turmush darajasi ko'rsatkichlarini ishlab chiqishga katta e'tibor qaratib, 1978 yilga kelib 12 ta sohani qamrab oluvchi tizimni yaratgan. Bugungi kunda ham BMTning Mingyillik rivojlanish dasturlari (2000) va Barqaror rivojlanish maqsadlari (2015) butun dunyo bo'ylab farovonlikni oshirish va qashshoqlikdan aziyat chekkan mamlakatlarga yordam berishga qaratilgan muhim dasturlar bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekiston ham ushbu global tashabbuslarning faol ishtirokchisi sifatida aholi turmush darajasini doimiy ravishda yaxshilashni o'zining strategik maqsadlaridan biri etib belgilagan. Ushbu maqola O'zbekistonda turmush darajasini o'lchash metodologiyasi, uning asosiy ko'rsatkichlari, dinamikasi, hududiy tafovutlar va ushbu sohadagi davlat siyosatini statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilishga bag'ishlangan.

Asosiy qism

Aholi turmush darajasini o'lchash murakkab jarayon bo'lib, bu jarayon uchun aniq va kompleks metodologiyalar talab etiladi. O'zbekistonda turmush darajasi va hayot sifati ijtimoiy-iqtisodiy siyosat natijalarini, ayniqsa aholi daromadlari va xarajatlarini tartibga solishga qaratilgan siyosatlarning samaradorligini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkichlar sirasiga kiradi. O'lchash metodologiyasining markaziy elementi "Iste'mol savatchasi" tushunchasi hisoblanadi. Bu ma'lum bir iste'mol darajasini ta'minlash uchun zarur bo'lgan tovarlar va xizmatlarning o'ziga xos assortimenti sifatida belgilanadi. Aynan shu "Iste'mol savatchasi"dan kelib chiquvchi minimal iste'mol darajasi "qashshoqlik chegarasi"ni aniqlashda asos bo'lib xizmat qiladi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan turmush darajasini baholash uchun tavsiya etilgan ko'rsatkichlar qatoriga tug'ilish va o'lim darajasi, umr ko'rish davomiyligi, ta'lim sifati va darajasi, bandlik ko'rsatkichlari va aholi daromadlari kiradi. Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad milliy baholash va xalqaro taqqoslashlar uchun asosiy ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. O'zbekistonda Davlat statistika qo'mitasi har yili 10 000 ta uy xo'jaligida muntazam so'rovlar o'tkazib, turmush darajasiga oid ma'lumotlarni yig'adi. Bu ma'lumotlar aholining daromad manbalari, xarajatlari va yashash sharoitlari haqida keng qamrovli tasavvur beradi. Statistika ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish sifatini oshirish maqsadida, 2024 yil 15 oktyabrdagi 10-mb-sonli hamda 2024 yil 18 noyabrda Adliya vazirligida 3575-son bilan ro'yxatga olingan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi direktori B. Begalovning buyrug'iga asosan 64 ta yangi statistik hisobot shakllari tasdiqlangan. Ushbu shakllar investitsiyalar, qurilish, tashqi investitsiyalar, bozor savdosi, mahalliy lashtirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlari (paxta, g'alla), kommunal xizmatlar (suv, kanalizatsiya, issiqlik, elektr energiyasi) va atrof-muhit muhofazasi kabi keng doiradagi iqtisodiy va ijtimoiy faoliyat turlarini qamrab oladi. Bu choralar turmush darajasi bo'yicha yanada aniq va to'liq ma'lumotlarni yig'ish imkoniyatini yaratadi.

Aholi daromadlari turmush darajasining eng muhim determinantlaridan biri hisoblanadi. 2020 yilgi dastlabki hisob-kitoblarga ko'ra, O'zbekistonda aholining umumiy daromadlarining 71,5 foizi ishlab chiqarish bilan bog'liq faoliyatdan, shundan 69,3 foizi mehnat faoliyatidan va 2,1 foizi shaxsiy xizmatlardan olingan. Ish haqi daromadlarning asosiy manbai bo'lib, rivojlangan mamlakatlarda odatda umumiy daromadning 60-80 foizini tashkil etadi.

So'nggi statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston iqtisodiyotida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. 2025 yilning birinchi yarmida mamlakat yalpi ichki mahsuloti (YaIM) 7,2 foizga o'sgan bo'lib, bu 2024 yilning shu davridagi 6,6 foizdan yuqoridir. Biroq, bu iqtisodiy o'sish aholi daromadlarida bir xil aks etmagan. Umumiy daromadlarning o'sish sur'ati 9,5 foizni tashkil etgan, bu 2024 yildagi 11,9 foizlik

o'sishga nisbatan sekinlashuvni ko'rsatadi. Bu esa iqtisodiy foydalarning uy xo'jaliklariga notekis taqsimlanganidan dalolat beradi.

Aholi daromadlarining dinamikasini chuqurroq tahlil qiladigan bo'lsak, 2025 yilning birinchi choragida aholining umumiy daromadlari 222,4 trillion so'mni tashkil etgan. Nominal daromad o'sishi 20,9 foizni tashkil etgan bo'lsa-da, real daromad o'sishi 9,8 foizgacha sekinlashgan (o'tgan yilgi 11,5 foizdan). Aholi jon boshiga o'rtacha daromad 5,9 million so'mga yetgan, bu nominal hisobda 18,5 foizga o'sishni (o'tgan yilgi 18,2 foizdan yuqori), real hisobda esa 7,6 foizga o'sishni (o'tgan yilgi 9,2 foizdan past) anglatadi.

2025 yilning yanvar-sentyabr oylari davomida aholining jami daromadi 825,3 trillion so'mga yetgan. Inflatsiyani hisobga olgan holda, aholi umumiy daromadlarining real o'sish sur'ati o'tgan yilning shu davriga nisbatan 8,4 foizni tashkil etgan. Jon boshiga jami daromad 21,8 million so'm bo'lib, uning nominal o'sish sur'ati 16,1 foiz, real o'sish sur'ati esa 6,3 foizni tashkil etgan. Inflatsiyaning sekinlashuvi (yillik iste'mol narxlar indeks 4,2 foiz, 2024 yildagi 5,2 foizdan past) aholining xarid qobiliyatini qisman qo'llab-quvvatlagan bo'lsa-da, daromad o'sishining sekinlashuvi muhim muammo bo'lib qolmoqda.

Aholining turmush darajasi nafaqat moddiy daromadlar bilan, balki ta'lim, sog'liqni saqlash va uy-joy sharoitlari kabi ijtimoiy infratuzilma ko'rsatkichlari bilan ham chambarchas bog'liq. Ushbu ko'rsatkichlar hayot sifati va inson kapitali rivojlanishining muhim komponentlari hisoblanadi. BMTning turmush darajasi ko'rsatkichlari tizimi ta'lim va sog'liqni saqlashni ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilagan. Ta'limga sarflangan investitsiyalar uzoq muddatda yuqori malakali ishchi kuchini shakllantirishga, shu bilan birga innovatsiyalarni rivojlantirishga va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi. Sog'liqni saqlash tizimining sifati va aholining tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati umr ko'rish davomiyligini oshirish, kasallanish darajasini kamaytirish va mehnat unumdorligini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Uy-joy sharoitlari esa aholining asosiy ehtiyojlaridan biri bo'lib, uning sifati oilalar farovonligi, xavfsizligi va ijtimoiy barqarorligi uchun muhim ahamiyatga ega. Garchi ushbu maqolada keltirilgan manbalarda bu sohalarga oid bevosita statistik ma'lumotlar kam bo'lsa-da, ularning turmush darajasini baholashdagi ahamiyati shubhasizdir va davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

O'zbekistonning turli hududlari o'rtasida aholi daromadlari va turmush darajasida sezilarli tafovutlar kuzatiladi. Bu tafovutlar mamlakatning iqtisodiy va demografik tuzilmasi, sanoat salohiyati, qishloq xo'jaligi rivojlanishi, xizmat ko'rsatish sohasining tarqalishi va infratuzilma darajasi bilan bog'liqdir. 2025 yilning birinchi choragidagi ma'lumotlarga ko'ra, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad bo'yicha Toshkent shahri eng yuqori ko'rsatkichni qayd etgan (15,859 million so'm). Undan keyin Navoiy (9,452 million so'm), Buxoro (6,364 million so'm) va Toshkent viloyati (6,164 million

so'm) keladi, bularning barchasi mamlakat bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichdan yuqori. Aksincha, Namangan (3,966 million so'm), Surxondaryo (4,078 million so'm) va Qoraqalpog'iston Respublikasi (4,117 million so'm) eng past jon boshiga daromadga ega hududlar bo'lgan.

2025 yilning yanvar-sentyabr oylari ma'lumotlariga ko'ra, Toshkent shahrida jon boshiga daromad 52 million so'm, Navoiy viloyatida 32,1 million so'm va Buxoro viloyatida 26 million so'm bilan yetakchilik qilgan. Eng past ko'rsatkichlar Qoraqalpog'iston Respublikasida (14,8 million so'm) va Namangan viloyatida (15,8 million so'm) kuzatilgan.

Real jon boshiga daromad o'sishi bo'yicha ham hududlar o'rtasida farqlar mavjud. Farg'ona (14,5%), Navoiy (10,1%) va Toshkent shahri (9,8%) yetakchi bo'lgan bo'lsa, Jizzax (2,9%), Toshkent viloyati (3,3%) va Sirdaryo (3,4%) minimal o'sishni ko'rsatgan. Ushbu hududiy tafovutlar har bir mintaqaning o'ziga xos iqtisodiy tuzilishi, investitsiya jalb qilish imkoniyatlari va ishchi kuchi migratsiyasi jarayonlari bilan izohlanishi mumkin. Masalan, poytaxt va sanoati rivojlangan viloyatlarda ish haqi darajasining yuqoriligi va ish o'rinlarining ko'pligi aholi daromadlarining yuqoriligi sabablaridan biridir.

O'zbekistonda aholi turmush darajasini yaxshilash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Turmush darajasi mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning bevosita natijasini aks ettiradi. Hukumat siyosati, asosan, aholi daromadlarini oshirish, ish o'rinlarini yaratish, qashshoqlikni kamaytirish va ijtimoiy himoyani kuchaytirishga qaratilgan. Iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish va investitsiyalarni jalb qilish orqali aholi bandligini ta'minlash va daromad manbalarini diversifikatsiya qilish muhim ahamiyatga ega.

Iqtisodiy o'sish sur'atlarining yuqori ekanligiga qaramay (YaIM 2025 yilning birinchi yarmida 7,2 foizga o'sgan), aholi daromadlari o'sishining sekinlashuvi (9,5 foiz) iqtisodiy rivojlanishning barcha qatlamlarga teng ta'sir etishini ta'minlash zaruratini ko'rsatadi. Bu esa daromadlarni taqsimlash siyosatini yanada takomillashtirish, hududiy tafovutlarni bartaraf etish va qashshoqlik darajasini kamaytirish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirishni talab qiladi. Davlatning statistik ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish tizimini modernizatsiya qilishi (yangi hisobot shakllarining tasdiqlanishi kabi) kelajakda yanada aniq va asosli siyosiy qarorlar qabul qilish uchun zamin yaratadi.

Kelajak istiqbollari BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida aholi farovonligini har tomonlama oshirishni o'z ichiga oladi. Bunga ta'lim va sog'liqni saqlash sohalariga investitsiyalarni oshirish, uy-joy sharoitlarini yaxshilash, qulay ish muhitini yaratish va ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish orqali erishish mumkin. Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash

hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali aholi daromadlarini barqaror oshirish va turmush darajasini yaxshilash imkoniyatlari kengayadi.

Xulosa

Aholi turmush darajasi statistikasini tahlil qilish O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini har tomonlama baholash uchun zarurdir. Turmush darajasi murakkab, ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u aholi daromadlari, iste'mol xususiyatlari, ijtimoiy infratuzilma va hayot sifatining boshqa ko'rsatkichlari bilan belgilanadi. O'zbekistonda "Iste'mol savatchasi" va "minimal iste'mol darajasi" asosida qashshoqlik chegarasini aniqlash kabi ilg'or metodologiyalar qo'llanilmoqda, bu esa aholining real ahvolini ob'ektiv baholashga xizmat qiladi.

So'nggi statistik ma'lumotlar mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishini ko'rsatsa-da, aholi daromadlari o'sishining sekinlashuvi va hududlar o'rtasidagi sezilarli tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi. Toshkent shahri va Navoiy viloyati kabi hududlar yuqori daromad ko'rsatkichlari bilan ajralib tursa, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Namangan viloyati kabi mintaqalarda aholi jon boshiga daromad pastroqdir. Bu holat davlat siyosatining hududiy rivojlanishga va daromadlarni yanada adolatli taqsimlashga qaratilishi zarurligini ta'kidlaydi.

Kelajakda turmush darajasini yaxshilash bo'yicha davlat siyosati iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan birga, uning inklyuzivligini oshirish, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va aholining barcha qatlamlari uchun farovonlik imkoniyatlarini kengaytirishga yo'naltirilishi lozim. Statistik ma'lumotlarni muntazam yig'ish, tahlil qilish va ulardan siyosiy qarorlar qabul qilishda samarali foydalanish aholi turmush darajasini barqaror oshirish yo'lida muhim qadam bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] Alkire, S., & Foster, J. E. Ko'p o'lchovli qashshoqlik o'lchovi. New York: Oxford University Press, 2011.

[2] Ravallion, M. Qashshoqlik Chegaralari. Washington, D.C.: World Bank Publications, 1998.

[3] Chen, S., & Ravallion, M. "Rivojlanayotgan Dunyo Biz Oylaganimizdan Kambagalroqdir, Lekin Qashshoqlikka Qarshi Kurashda Bundan Kam Muvaffaqiyatli Emas." Choraklik Iqtisodiyot Jurnali, vol. 125, no. 3, 2010, pp. 1023-1064.

[4] Anderson, J. E. "O'zbekistonda qishloq va shahar qashshoqligining nisbiy ahamiyati." Osiyo Iqtisodiyoti Jurnali, vol. 18, no. 6, 2007, pp. 917-930.

[5] Deaton, A. "Qashshoqlikni o'sib borayotgan dunyoda o'lchash (yoki kambag'al dunyoda o'sishni o'lchash)." Iqtisodiy Tadqiqotlar Sharhi, vol. 75, no. 1, 2008, pp. 1-19.